

Celia Donertová

Práva Romů: Boj za občanství v poválečném Československu

Praha: Academia, 2024, 495 stran, ISBN 978-80-200-3553-0

Kniha Celia Donert *Práva Romů: Boj za občanství v poválečném Československu* vyšla v českém překladu v roce 2024 v nakladatelství Academia. Původní anglická verze z roku 2017 byla autorčinou dizertační prací. Autorka obsah publikace primárně časově ukotvuje do druhé poloviny 20. století a místně do prostředí někdejšího Československa. Svou pozornost Celia Donert soustředí na boj Romů a Romek za vlastní práva nejenom na území někdejšího Československa.

Kniha má osm kapitol. V první kapitole „Dědictví roku 1919“ autorka upozorňuje na skutečnost, že je nutné sledovat přesahy politik a praktik 19. století, které byly umocněny ještě více během vzniku a fungování státních útvarů na národních základech v Evropě. Zákon č. 117 přijatý v roce 1927, kterým se autorka zabývá v první kapitole, příkladně ukazuje represivně diskriminační charakter systému československé první republiky. Uplatňovaný koncept tzv. dlouhých dějin ukazuje, že rokem 1945 protiromské postoje nezmizely, ale dále kulminovaly v rámci celé společnosti. Jednak ve formě diskriminačních opatření shora a jednak zdola, v podobách lidového násilí a přetrvávajících stereotypních představ. Tato kapitola ukazuje, že období socialismu a politik směřujících na Romy a Romky nelze chápat bez toho, aniž bychom přihlédl¹ ke kontextu „dědictví“ předsocialistické historie Československa.

Donert postupuje ve své knize chronologicky. Druhá kapitola nese název „Stalinističtí cikánští dělníci“. Jak autorka tvrdí, koncem čtyřicátých let a v první polovině padesátých let 20. století se Romové² stali ideálními socialistickými

1 Respektujeme rozhodnutí autorky používat ve svém textu různé typy genderově neutrálních formulací – pozn. red.

2 Zde užívám pouze maskulinní termín Romové, jelikož ideálním socialistickým člověkem v popsanych situacích knihy byli pracující dělníci – muži.

občany. Diskurz emancipace Romů a Romek „od kapitalistického třídního útlaču minulosti“ (s. 157) určil oficiální argumentační směřování po roce 1948. Tento emancipační rozměr byl ovšem realizován formou, která cílila na Romy a Romky jako na objekty. Donert toto píše hned v úvodu knihy: „Socialistické pokusy rozšířit občanská práva tak, aby zahrnovala Romy, byly plné rozporů, diskurz rovnoprávnosti všech zahrnoval hluboce paternalistické pojetí Romů jako občanů, které je nutné k občanství „převychovat““ (s. 40). Ětos převýchovy se odrazil v tom, že státem shora prosazované asimilační snahy nebraly ohled na dobové národní tendence. Ty byly klíčové pro řadu lidí z romského aktivistického okruhu a pro jejich usilování o uznání statusu Romů jako národnosti v rámci poválečného diskurzu občanství, který svým charakterem rovnoprávnosti zahrnoval Romy a Romky, už výše zmíněným, stylem paternalistickým, „asimilačním“.

Ve třetí kapitole „Ale Romové žijí na venkově!“ autorka kloubí realitu a představu obrazu nového socialistického člověka pracujícího ve městě a v průmyslu, přičemž ve skutečnosti na konci čtyřicátých let 20. století na území Československa žila většina romské populace na venkově. Čtvrtá kapitola „Došlápnout si na kočovnictví“ se soustřeďuje na socialistickou zákonnost, která – jakožto nový aspekt dobového diskurzu – legitimizovala užití násilí k dosažení „ideálního socialistického člověka.“ Rozvíjející se sociální politiky a zákon „o trvalém usídlení kočujících osob“ z roku 1958 autorka velice výstižně kontextualizuje do krize legitimacy, se kterou se komunistické diktatury střední a východní Evropy potýkaly po roce 1956. Zároveň vydáním zákona o „kočujících osobách“ končí veskrze emancipační charakter československého diskurzu ve vztahu k Romům jako skupině konce čtyřicátých a počátku padesátých let 20. století.

V další kapitole „Šedesátá léta. Politika začíná být osobní“ se historička zabývá transformací politik směřujících na Romy a Romky: „Poststalinistické režimy přestaly postupně pojímat rovnost pouze na základě placené práce. Romové již nebyli vnímáni pouze jako pracující občané, ale stali se objekty péče“ (s. 256). Znovu vzrůstající historické eugenické představy zřetelně ovlivňovaly politiku sociálního zabezpečení a problematiku veřejného zdraví. Autorka zmiňuje násilnou intervenční politiku sterilizace romských žen a odebírání dětí z romských rodin. V podkapitole „Pražské jaro pro Romy!“ autorka sleduje politický vývoj a aktivity angažovaných Romů a Romek v politické sféře, jejichž činnost vyvrcholila vznikem romských svazů. Tuto angažovanost zkoumá a porovnává ji s tradičním historickým výkladem období pražského jara a následujícího období, které se soustředí primárně na disidentské kruhy. Nedokonalý historický výklad týkající se disidentských skupin v období socialismu stavějící disidentstvo do pozice jediných obhájců a obhájkyň lidských a občanských práv autorka velmi podstatně doplňuje o pohled na romský aktivistický okruh, pro který „nebylo pražské jaro ani tak experimentem v budování občanské společnosti založené na individuálních právech a svobodách, jako spíše obdobím snah o získání kolektivních sociálních a kulturních práv jako národnosti“ (s. 312).

Dobrou po roce 1968 a historickým obdobím tzv. normalizace se Donert zabývá v sedmé kapitole „Sedmdesátá léta. Lidská práva, práva menšin, romská práva?“. Už v předchozím textu je čitelné, jakým způsobem je přístup autorky knihy přínosný pro současný historický výzkum období socialismu v Československu. Autorka nezustává u tradičního výkladu ČSSR jako totalitárního režimu, ale ukazuje, že v tehdejší době existovalo mnoho sociálních aktérů a akterek, kteří a které jednaly v myšlence lidských práv a nemusely nutně zpochybňovat socialistický systém. V této části se věnuje tehdejšímu přístupu k Romům a Romkám v systému „péče“, a tudíž se zabývá i sociálním kurátorstvem. Rozklad takzvaného režimu před rokem 1989 sleduje autorka v poslední kapitole „Ztráta práv po roce 1989?“ Kooperace lidí z disidentských a romských aktivistických okruhů během revolučního období a rétorika volající po demokracii, nenásilí a lidských právech záhy mizí na počátku devadesátých let 20. století. Celia Donert v této kapitole sleduje přechod k neoliberální demokracii, a tím pádem i ztrátu záruk minimálních občanských a lidských práv, která přinášel v určitých formách socialistický systém.

Titul *Práva Romů* jako jedna z prvních monografií k danému tématu v akademické sféře pojednává o období druhé poloviny 20. století na území střední a východní Evropy. Monografie inkluzivně nahlíží na Romy a Romky jako na součást dějin. Kombinace romistických studií a historických témat často vede k tomu, že starší historické práce o Romech a Romkách mají více pozitivistický a popisný charakter, čemuž se kniha *Práva Romů* úspěšně vyhýbá. Současně je ale nutné poznamenat, že pozitivistické přístupy v romské historiografii nelze hodnotit a priori negativně vzhledem k nedostatečnému zmapování role Romů a Romek v dějinách.

Donert velmi dobře pracuje s prameny. Prameny, které v díle používá, pocházejí z větší části z perspektivy státních administrativ a „z per mocných“. Mocenský a paternalistický charakter pramenů autorka kompenzuje tím, že napříč celou knihou vystupují Romové a Romky, kteří a které byly činným aktérstvem, což je patrné už ze samotného podtitulu knihy: „Boj za občanství v poválečném Československu.“ Je skutečně zajímavé, jakým způsobem Donert paralelně sleduje měnící se „režimy“ – systémové disciplinační přístupy a politiky a vedle toho v různých podobách přítomné snahy zlepšit situaci Romů a Romek. Klasický narativ týkající se romských práv a kořenů boje za práva Romů a Romek jako občanů a občanek, který je spojován s rokem 1989, autorka nabourává a do popředí v oblasti romských, lidských a občanských práv staví právě již období po roce 1945. Stalinský diskurz byl nakloněn činností, díky kterým se Romové a Romky mohly angažovat ve veřejné sféře, avšak s tím se pojí vnitřní konflikt samotného romského aktérstva, které se nemohlo otevřeně hlásit k romské národnosti. Vyjednávání pozic bylo možné také díky tomu, že socialistický režim garantoval základní materiální zajištění, které bylo podpořeno sociálními a ekonomickými plány, jak uvádí autorka v závěru své knihy.

Donert si vybírá několik osob, které jednaly v rámci tohoto systému a aktivně se na něm podílely svou prací, jako například lidé pracující v oblasti sociálního

kurátorství nebo lidé různým způsobem společensky aktivní jako členové a členky komunistické strany. Zkoumání významu myšlenky socialismu v případě několika vybraných lidí a identifikování se s ní otevírá nové možnosti, jak chápat zkoumané období a nabourávat totalitární výklad období socialismu v Československu a v prostoru střední Evropy, který byl nastolen v devadesátých letech 20. století. Zároveň, a to je podstatné, od roku 2017 a prvního vydání knihy v angličtině uplynulo několik let a výzkum v romistických a historických kruzích se posunul. Autorka to sama připouští a v předmluvě k českému vydání poukazuje na důležitý vývoj v akademickém výzkumu, který otevírá nové perspektivy díky propojování nových přístupů jako je orální historie, mikrohistorie, etnologické přístupy atd.

K důležitému vývoji ovšem došlo vedle rozvoje alternativních metod výzkumu historie a role Romů a Romek v dějinách také v oblasti používané terminologie. Nad termíny a označeními, které autorka používá v anglické verzi svého textu z roku 2017 a které český překlad přejímá bez kritického komentáře, ať už editorského či autorčina, tak visí velký otazník. Nebylo právě nové vydání knihy v českém jazyce vhodnou příležitostí reflektovat jazyk užitý v původním textu? Opravdu přínosné dílo tímto ztrácí na kvalitě: jednak nekritickým a doslovným přejímáním termínů z původní anglické verze a jednak nedostatečným okomentováním toho, proč text reprodukuje slovní výrazy pocházející z dobového jazyka pramenů a starší sekundární literatury. Jedním z důležitých témat a momentů díla je ukázat, že Romové a Romky nezaujímají v dějinách pouze role obětí, objektů politik a nařízení a celkově osob, které stálx pasivně stranou. Autorka naopak ukazuje, že „aktivisté, intelektuálové, dělníci, studenti nebo ženy hráli klíčovou roli v boji za občanská práva“ (s. 31). Identifikace a identitní rámce v rovině etnicity, národnosti, kultury, historie, jazyka atd. musely mít pro jejich smýšlení a činnosti svou významnou roli. Jak z knihy vyplývá, romské emancipační hnutí pracovalo v dobovém diskurzivním a jazykovém rámci a zároveň se identifikovalo jako romské, někdy více zjevně, někdy méně. „Zavedení stalinistické národnostní politiky však nabídlo paralelní vizi omezené kulturní autonomie komunistů, jako byli Tomáš Holomek a Elena Lacková, kteří se přes svou loajalitu k režimu snažili najít způsoby, jak přimět stát, aby podporoval romský jazyk a kulturu,“ uvádí Donert (s. 157). Přestože se autorce daří úspěšně rozklíčovát dobové hodnotové rámce romských aktivistů a aktivistek, bohužel už její přínosné závěry nevedou k úvaze o nutnosti přeformulovat určité termíny používané pro označování Romů a Romek, které jsou jasně hodnotově zabarvené a ve většině případů hanlivé a stereotypní.

I přes tuto nedokonalost přináší tento text nové vhledy do výzkumu dějin druhé poloviny 20. století a období socialismu v Československu. Do popředí se dostávají konkrétní lidé, kteří bojovalx za lidská, občanská a romská práva.

Marie Juláková³

³ Marie Juláková je studentkou historie a romistiky na FF UK v Praze. Email: marie.julakova1@email.cz